

कोविड लाटेतील भीषण 'काळ' आणि कुवतीच्या बाहेरील 'खर्च'

कोरोना एकल महिला पुनर्वसन समिती व जन आरोग्य अभियानाने केलेल्या जलद सर्वेक्षणातील प्रमुख निष्कर्ष

शहरी असो वा ग्रामीण भाग, कोविड काळात एकदा का कोविडची बाधा झाली की रुग्णालयात खाटा मिळण्याची वानवा, सरकारी रुग्णालयांमध्ये जागा नाही, मग खासगी रुग्णालयाची पायरी चढणे हा एकच मार्ग शिल्लक राहिला. भरमसाठ रुपये खर्च तर झाले, त्यातून आपला माणूस वाचला तर ठीक. पण एवढे करूनही माणूस नाही वाचला तर पदरी शिल्लक फक्त दुःख, हतबलता आणि भरमसाठ कर्ज. ही परिस्थिती महाराष्ट्रातील हजारों महिलांनी अनुभवली, ज्यांचे पती कोविडमुळे गेले. इतरही लाखो कुटुंबांना असे अनुभव आले.

या संदर्भात महाराष्ट्र सरकारने खासगी रुग्णालयातून कोविडच्या उपचारासंबंधी नियंत्रण आणले, त्यासाठी वेळोवेळी आदेश जारी केले. हे आदेश कोविड हॉस्पिटल मधल्या 80% खाटांसाठी लागू होते, आणि फक्त 20% खाटांवर 'पेकेज' प्रमाणे बिल देण्याची परवानगी होती. इतकेच नव्हे तर खासगी रुग्णालयांमधून घेतली जाणारी जास्त बिलांची ची शक्यता लक्षात ठेऊन, कोविड उपचारांच्या बिलांचे लेखापरीक्षण (Audit) व्हावे यासाठी आदेश काढले गेले, अधिकारी नेमले. परंतु खासगी रुग्णालयांनी ही नियमावली कितपत पाळली? कोविड उपचारासाठी जी बिले लावली गेली, ती सरकारी मर्यादेत होती किंवा त्याच्या पलीकडे होती? अश्या प्रश्नांची उत्तरे शोधण्यासाठी, कोविड पॉझिटीव्ह झालेल्या व हॉस्पिटल्स मध्ये दाखल होऊन उपचार घेतलेल्या रुग्णांचा जलद सर्वेक्षण करण्यात आला. हा सर्वेक्षण कोरोना एकल महिला पुनर्वसन समिती आणि जन आरोग्य अभियानामार्फत नाशिक, अहमदनगर, परभणी, पुणे, सोलापूर, यवतमाळ, नागपूर, कोल्हापूर, सातारा, औरंगाबाद, बीड, लातूर, यांसह एकूण ३४ जिल्ह्यांमधून सप्टेंबर २०२१ मध्ये गुगल सर्वेक्षणाच्या माध्यमातून करण्यात आले. कार्यकर्त्यांनी एकूण २५७९ रुग्णांच्या कुटुंबांना संपर्क करून रुग्णांची सद्यस्थिती जाणून घेतली व मृत झालेल्या रुग्णांच्या नातेवाईकांकडून कोविड उपचारबद्दल माहिती घेतली. उपचारांसाठी कोणत्या रुग्णालयांमध्ये दाखल केले, किती दिवस उपचार झाले, त्यासाठी किती खर्च आला, औषधे, तपासण्या यांवर किती खर्च करावा लागला, हा खर्च कसा भागवला ई. माहिती घेतली.

या जलद सर्वेक्षणाचा उद्देश फक्त कोविडमुळे खर्चाच्या परिस्थितीचा आढावा घेऊन, उपचारावरील अतिरिक्त खर्चासारख्या ठळक गोष्टी पुढे आणणे इतकाच मर्यादित आहे. या सर्वेक्षणाच्या प्राथमिक विश्लेषणातून पुढे आलेले ठळक निष्कर्ष खालीलप्रमाणे:

1. जलद सर्वेक्षणात समाविष्ट रुग्णांचे प्रोफाइल

सर्वेक्षणात कोविडच्या पहिल्या व दुसऱ्या लाटेतील रुग्णांची संख्या: सदर सर्वेक्षणात कोविडमुळे रुग्णालयात दाखल केलेल्या पहिल्या लाटेतील (मार्च २०२० ते जानेवारी २०२०) २९६ (११.५%) रुग्णांचा समावेश होता, तर दुसऱ्या लाटेतील (फेब्रुवारी २०२१ नंतर) २२८३ (८८.५%) रुग्णांचा समावेश होता. एकूण रुग्णांपैकी २२६ रुग्णांचा उपचार १ जून २०२१ यानंतरच्या काळात झालेला आहे, जेव्हा वर्ग ब आणि क भागांसाठी कोविड उपचाराचे कमाल दर अजूनही कमी करण्यात आले आहेत.

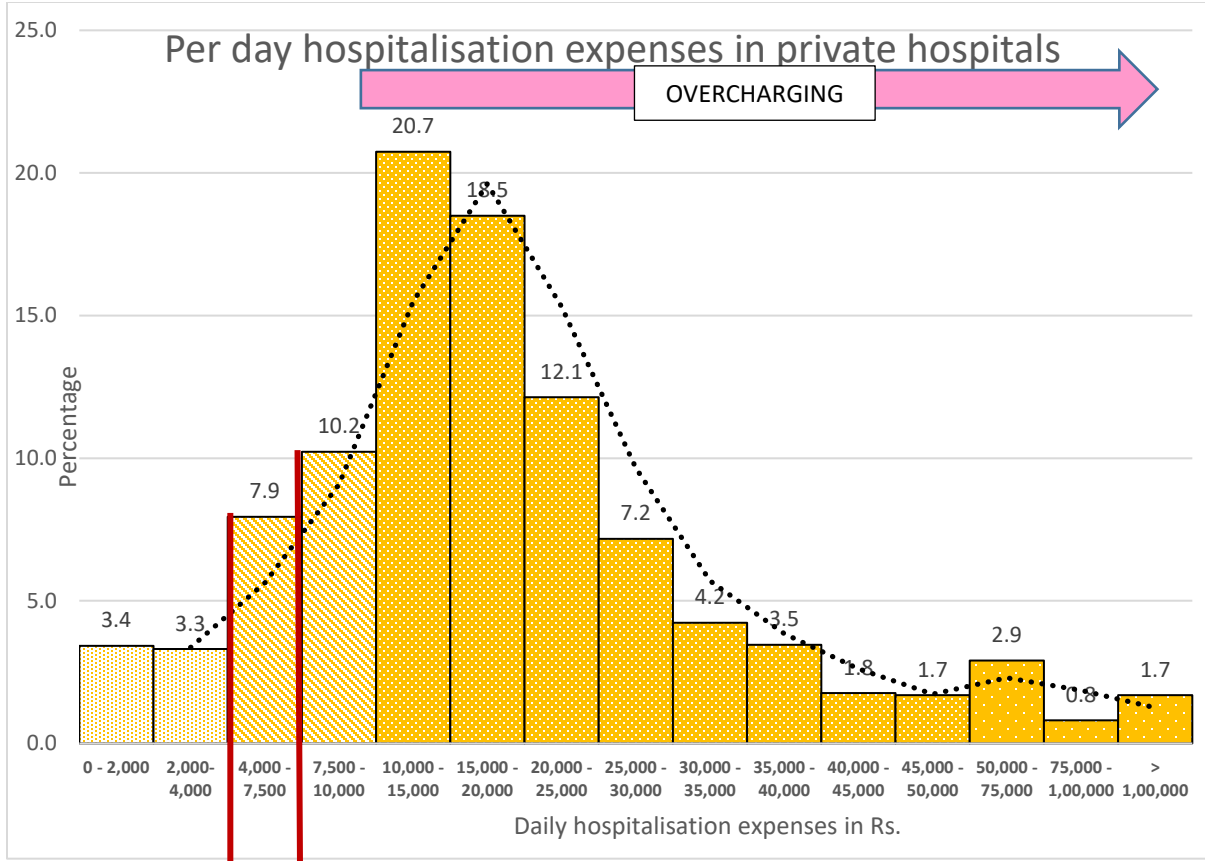
सरकारी व खाजगी रुग्णालयात उपचार घेतलेल्या रुग्णांची संख्या- सर्वेक्षणातील एकूण २५७९ रुग्णांपैकी फक्त १२१ रुग्णांनी (४.६%) सरकारी रुग्णालयांत/ सरकारी कोविड केंद्रांत उपचार घेतले. बाकी सर्व रुग्णांनी (९५.४%) मुख्यत्वे करून खाजगी रुग्णालयांत आणि कोविड केंद्रांमध्ये उपचार घेतले.

सर्वेक्षणात सहभागी रुग्णांची जिल्ह्यानिहाय संख्या - नाशिक, अहमदनगर, परभणी, पुणे, सोलापूर, यवतमाळ, नागपूर, कोल्हापूर, सातारा, औरंगाबाद, बीड आणि लातूर या बारा जिल्ह्यांमधून, प्रत्येक जिल्ह्यात ५० पेक्षा जास्त रुग्णांचा सर्वेक्षणात सहभाग होता. नाशिक जिल्ह्यातून मात्र सर्वाधिक म्हणजेच ९९७ (३९%) रुग्णांचा समावेश झाल्याचे दिसून येते.

सर्वेक्षणात समाविष्ट बरे झालेले रुग्ण व कोविड मृत्यू- सर्वेक्षणातील एकूण २५७९ रुग्णांपैकी १२८४ रुग्ण (४९.८%) उपचाराच्या शेवटी बरे झाले तर १२९५ रुग्णांचा (५०.२%) मृत्यू झाला. मृत्यू झालेल्या एकूण रुग्णांपैकी १०५९ पुरुष होते ज्यांच्या मागे पत्नी आणि कुटुंब उरले आहे (कोविड विधवा).

2. खासगी रुग्णालयांमध्ये उपचारांची भरमसाठ बिले आणि वाढीव खर्च:

शासनाच्या नियामावलीनुसार व्हेटीलेटर आणि आय.सी.यु. सोयीसाठी दररोज रुपये ९०००, आय.सी.यु. सोयीसाठी दररोज रुपये ७५००, आणि फक्त हॉस्पिटलमध्ये विलगीकरण सोयीसाठी दररोज रुपये ४००० असे कमाल दर ठरवले आहेत. परंतु या रकमेशी तुलना केली असता खाजगी रुग्णालयात दाखल झालेल्या रुग्णांचा दर दिवशी सरासरी खर्च २१,२१५ रु होता असे दिसून आले. खासगी रुग्णालयात उपचार घेणाऱ्या रुग्णांच्या एकूण बिलात १,५५,९३४ इतका सरासरी वाढीव खर्च झाल्याचे दिसून येते.

सामान्य विलगीकरण
रुग्णांसाठी कमाल दर

आय.सी.यु. मधील
रुग्णांसाठी कमाल दर

3. कोविड विधवांचा प्रश्न आणि कर्जबाजारीपण: कोविडमुळे पतीचे निधन झालेल्या महिलांचा प्रश्न देखील या सर्वेक्षणाच्या माध्यमातून अधिक ठळकपणे पुढे आला. अनेक कुटुंबांतील कुटुंब प्रमुखाचा मृत्यू झाल्याने या कुटुंबांपुढे पोटापाण्याचा प्रश्न तर उभा राहिलाच, पण अनेकांना उपचारांसाठी जी भरमसाठ बिले भरावी लागली त्यामुळे कुटुंबे कर्जबाजारी व्हायची वेळ देखील आली. **या सर्वेक्षणातील एकूण रुग्णांपैकी कोविडमुळे पती गेलेल्या व खासगी रुग्णालयात वाढीव खर्च कराव्या लागलेल्या महिलांची संख्या ७७३ (७३%) इतकी आहे. त्यापैकी, २२० महिलांना १ ते २ लाखाच्या घरात तर २१२ इतक्या महिलांना पतीच्या उपचारांसाठी २ लाखापेक्षा जास्त वाढीव बिल भरावे लागले. या महिलांना सरासरी रु. १,७२,४१९ वाढीव बिलाची रक्कम लावली गेली.**

भरमसाठ बिलाच्या ह्या रकमा भरायची सोय नातेवाईकांकडून उसने पैसे घेऊन, पैसे व्याजावर घेऊन, दागिने प्रसंगी घर गहाण ठेऊन, जनावरे विकून करावी लागली, **कर्ज घ्यावे लागलेल्या रुग्णांची आकडेवारी पाहिली असता, जवळपास अर्ध्यापेक्षा जास्त म्हणजेच १४६० (५६%) रुग्णांना खासगी रुग्णालयात उपचारांची बिले भरण्यासाठी कर्ज घ्यावे लागले.** ज्या कुटुंबांमध्ये एकमेव कमावणारी व्यक्ती गेली, अशा महिला व मुलांच्या बाबतीत कर्ज फेडण्यापासून ते उपजीविकेचे, जगण्याचे, शिक्षणाचे आणि पर्यायाने अस्तित्वाचे प्रश्न उभे राहिले आहेत. प्रामुख्याने अशा कुटुंबांसाठी तातडीने मदतीची पावले उचलण्याच्या दृष्टीने या सर्वेक्षणातून प्रकाश टाकण्याचा प्रयत्न करत आहोत.

4. **रुग्णालयाव्यतिरिक्त औषधांवरील भरमसाठ खर्च:** रुग्णालयातील भरमसाठ बिलांव्यतिरिक्त औषधांवरील खर्च हा सुद्धा खूप मोठ्या प्रमाणावर झालेला दिसून आला. यातही सरकारी, खाजगी आणि कोविड केंद्रांमधील औषधांच्या खर्चात लक्षणीय तफावत दिसून आली. **सरकारी रुग्णालयात उपचार घेतलेल्या रुग्णांचा औषधांवरील सरासरी खर्च १७,००० इतका, कोविड केंद्रातील ७७,००० इतका तर खाजगी रुग्णालयात उपचार घेतलेल्या रुग्णांचा औषधांवरील सरासरी खर्च ९०,००० इतका दिसून आला.**

5. **महात्मा फुले जन आरोग्य योजना बहुतांश कोविड रुग्णांसाठी निरुपयोगी : सर्वेक्षणातील एकूण रुग्णांपैकी फक्त ९८ (३.८%) रुग्णांना हॉस्पिटलचे बिल भरण्यात महात्मा फुले योजनेतून मदत मिळाली.** थोडक्यात ही योजना कोविड रुग्णांना आर्थिक संरक्षण देण्यात अपयशी ठरली.

निष्कर्ष

अनेक खाजगी रुग्णालयांनी शासनाने ठरवून दिलेल्या कोविड उपचारांच्या दरांचे पालन न करता, रुग्णांचे मोठ्या प्रमाणावर जे आर्थिक शोषण केले, त्यास या जलद सर्वेक्षणाने पुष्टी मिळते. या सगळ्यात सर्वात गंभीर स्थिती कोविड विधवांची झाली आहे, ज्यांनी कुटुंबाचा कमावता आधार गमावला आहे, आणि आता उपचारांच्या खर्चामुळे कर्जाचे ओझेही डोक्यावर आहे. शासनाने श्रेणी अ शहरांसाठी आयसीयूसह उपचारांसाठी ठरवून दिलेल्या दरांच्या तुलनेत, खाजगी रुग्णालयांकडून कोविड उपचारांसाठी सरासरी तिप्पट दर लावल्याचे या सर्वेक्षणाने पुढे येते.

अल्पावधीत आणि मर्यादित संसाधनांसह केलेल्या या जलद सर्वेक्षणाने केवळ महाराष्ट्रातील कोविड संबंधित अतिरिक्त आणि वाढीव बिलांच्या समस्येच्या हिमखंडाचे टोक उघड केले आहे, तरी त्यातूनही हि समस्या किती भीषण आणि गंभीर आहे हे दिसून येते. स्वयंसेवी संघटना आणि कार्यकर्त्यांनी केलेल्या या सर्वेक्षणाची व्याप्ती मर्यादित असली, तरी प्रत्यक्षात मात्र जास्त शुल्क आकारले गेलेल्या रुग्णांची संख्या ह्याच्यापेक्षा कित्येक पट असण्याची शक्यता आहे. म्हणूनच यासंदर्भात राज्य सरकारने वाढीव बिलांचे संपूर्ण प्रमाण समजून घेण्यासाठी राज्यभरात सर्वसमावेशक सर्वेक्षण केले पाहिजे. आरोग्य विभागाने रुग्णालयात भरती झालेल्या कोविड रुग्णांच्या सर्व कुटुंबांशी संपर्क साधावा, जास्त शुल्क आकारण्याच्या सर्व तक्रारींच्या बाबतीत ऑडिट चालवावे, आणि संबंधित रुग्णांना आणि कुटुंबांना खाजगी रुग्णालयांकडून अतिरिक्त रक्कम त्वरित परत केली जावी.

कोविड विधवा आणि त्यांचे कुटुंबीय, तसेच रुग्णालयात दाखल असलेल्या कोविड रुग्णांच्या इतर कुटुंबांना कोविडच्या गंभीर परिणामांमुळे आधीच मोठ्या प्रमाणावर आघात सहन करावा लागला आहे. महाराष्ट्र राज्य सरकारने अशा सर्व प्रकरणांमध्ये वाढीव बिलांच्या रकमेचा परतावा करण्यासाठी तातडीने पाऊले उचलायला हवीत. आणि आपण एक समाज म्हणून कोविडची गंभीर झळ बसलेल्या हजारो कोविड विधवा आणि इतर कुटुंबांना, त्यांना न्यायासाठीच्या संघर्षात पाठिंबा द्यायला हवा.

वाढीव बिलांच्या विश्लेषणासाठी वापरलेले निकष

शासनाच्या मे २०२१ च्या नियमावलीनुसार, वर्ग अ शहरांसाठी कोविड झालेल्या रुग्णांसाठी खासगी रुग्णालयांनी व्हॅटिलेटर आणि आय.सी.यु. सोयीसाठी दररोज रुपये ९०००, आय.सी.यु. सोयीसाठी दररोज रुपये ७५००, आणि हॉस्पिटलमध्ये सामान्य विलगीकरण सोयीसाठी दररोज रुपये ४००० असे कमाल दर ठरवले आहेत. १ जून २०२१ पासून महाराष्ट्र सरकारने वर्ग ब आणि वर्ग क भागांसाठी कोविड उपचारांचे कमाल दर अजून कमी केले आहेत. एकूण भारतात आणि महाराष्ट्रात रुग्णालयात दाखल असलेल्या एकूण कोविड रुग्णांपैकी, उपलब्ध अधिकृत आकडेवारीनुसार, दोन तृतीयांश रुग्णांना केवळ सामान्य विलगीकरण खाटेची सुविधा पुरेशी ठरते, आणि त्याशिवाय साधारणपणे एक चतुर्थांश रुग्णांना आयसीयू सेवेची आवश्यकता असू शकते. बहुसंख्य म्हणजे ९०-९५% रुग्णांना व्हॅटिलेटरची आवश्यकता नसते, त्यांचा उपचार केवळ नियमित विलगीकरण किंवा आयसीयू खाटेवर होऊ शकतो. (ज्यासाठी महाराष्ट्रात श्रेणी A शहरांसाठी जास्तीत जास्त दैनंदिन दर रु. ४००० आणि रु. ७५०० ठरवून दिला आहे).

हे लक्षात घेऊन, या अभ्यासात आम्ही वाढीव बिलांच्या विश्लेषणासाठी रु. 10,000 प्रतिदिन ही रक्कम प्रमाण (बेंचमार्क) म्हणून घेतली आहे. हेही लक्षात घ्यायला हवे की सदर सर्वेक्षण हे प्रामुख्याने महाराष्ट्रातील ग्रामीण व निमशहरी भागांमध्ये केले आहे. या अभ्यासामध्ये समाविष्ट असलेले बहुसंख्य रुग्ण श्रेणी बी आणि सी क्षेत्रातील होते, जेथे 1 जून 2021 नंतर दर अजून कमी स्तरावर (रु. २५००-५५०० प्रति दिन) मर्यादित करण्यात आले आहेत, तरीही आम्ही सर्व रुग्णांसाठी वर्ग अ चे दर विश्लेषणासाठी वापरले आहेत.

संपर्क:

कोरोना एकल महिला पुनर्वसन समिती - herambkulkarni1971@gmail.com

जन आरोग्य अभियान - janarogyaabhiyan@gmail.com